

אין מתנות חינם : חשיבה מחודשת על מיסוי מתנה

מאת

אודי נוימן*

בסימן טוב ובמזל טוב אתם מתחננים. לפי הדין הישראלי הנוהג, מתנות החתונה שתקבלו אינן מחויבות במס, כיוון שהן אינן מקור הכנסה. הן ניתנו לכן מטוב לבם של המוזמנים, באופן מקרי וחד-פעמי. האמנם?
מאמר זה מבקש לטעון כי בכל חברה יש כלכלת מתנות, אשר יוצרת מחויבות בין נותן המתנה לבין מקבלה וטווח רשת של מחויבויות חברתיות. האם עדיין ניתן להסתכל על המתנה כנובעת מתחום הרגש?

מהי מתנה? לשאלה זו יש חשיבות והשלכות בשדות ואתרים שונים בחיים ובכלל זה בשדה המשפטי, ובאופן ספציפי יותר בדיני המסים. במידה רבה הפרדיגמה המשפטית "לית ליה מגרמיה כלום", אין לה מעצמה דבר, היא יונקת כולה מתחומי-ידע אחרים, ולכן משמוע מחדש של מונחים, כמו מונח המתנה, יכול לצבוע מחדש את השדה הנתון. המשמעות שנעמיס על מושג המתנה יכולה לשנות לא רק את ההתייחסות שלנו למתנה כי אם לשנות את הדין הנוהג.

מיסוי ההכנסה בישראל נעשה לפי תורת המקור אותה ירשנו מהאנגלים. **סעיף 2 לפקודת מס הכנסה** קובע שעל מנת לגבות מס הכנסה לא די בהתעשרות בלבד, אלא חייבים שלהכנסה זו יהיה **מקור** כלשהו, כאשר הסעיף מונה מספר של מקורות שחייבים במס (השתכרות מעבודה, קצבה וכו').¹ סעיף-קטן (10) ("סעיף העוללות"), מאפשר לגבות מס הכנסה מכל מקור אחר, אולם הוא עדיין מחייב מקור. בעבר נעשו ניסיונות למצוא רציונאלים לתורת המקור, אך הם אינם מניחים את הדעת או אינם רלוונטיים.² לאור זאת, תורת המקור בוקרה רבות, הן בספרות המשפטית³ והן בפסיקה.⁴

* סטודנט שנה ב' לתואר ראשון במשפטים, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן. אני מבקש להודות לדוד גודמן, שסייע לי רבות בהבנת מוסד המתנה מזווית סוציולוגית.

¹ ס' 2 לפקודת מס הכנסה [נוסח חדש], התשכ"א-1961, ס"ח 120.

² ראו למשל: אריה לפידות "גלגוליה של תורת 'המקור' בדיני מס הכנסה בארץ" **הפרקליט** כב 53 (התשכ"ו), המציע הסבר היסטורי לכך.

³ ראו למשל: יוסף אדרעי "דוקטרינת המקור - סוף הדרך; על הגדרת המונח 'הכנסה' בדין הישראלי הנוהג" **משפטים** יז 25 (התשמ"ז).

כיוון שהמתנה אינה נזכרת בסעיף 2, **קבלת מתנה** אינה הכנסה המחויבת במס.⁵ נראה שהרציונאל שעומד מאחורי ההחלטה שלא למסות מתנה הוא שהמוטיבציה לנתינת המתנה היא מתחום הרגש, ולכן למרות שהיא מעשירה את האדם לא ראוי למסותה.⁶ לכך ניתן להוסיף שבשל היותה מתחום הרגש היא מקרית, windfall ("מתת שמיים"), לא צפויה, ולכן לא ממסים אותה, כשם שלא מטילים מס על מלגות או ירושה.⁷ המקרה אותו מרבים לצטט בנושא זה הוא פסק-דין בעניין **רופא**.⁸ בעניין זה פצינט הביא לרופא שלו תוצרת חקלאית כמתנה כיוון שהאחרון טיפל בו במסירות, ובית-המשפט קבע כי זו אינה נחשבת בגדר הכנסה.

כאמור, ההנחה היא שהמוטיבציה לנתינת מתנות היא רגשית, כמו הכרת תודה. האמנם? האנתרופולוג מרסל מוס טוען שבציביליזציות רבות נעשים קשרי החליפין והקשרים החוזיים בצורת מתנות, המוענקות באופן תאורטי מרצון, אך למעשה יש חובה לתת אותן וחובה להשיב עליהן. מוס מצא שבעצם המחווה המלווה את הענקת המתנה יש בדין, פורמליות ושקר חברתי. מוס אמנם חקר את מושג המתנה בקרב חברות פרימיטיביות שונות, אך הוא טוען שהמוסר והכלכלה הללו פועלים גם בחברות שלנו באופן קבוע ומתחת לפני השטח.⁹

מוס הראה כי מתנות אינן רק העברת מיטלטלין אלא חלק ממערכת חזונית רחבה יותר, שכוללת למשל גם מחוות-נימוסים וטקסים. בני החברה אינם חופשיים שלא לבקש הכנסת אורחים או שלא לקבל מתנות, כשם שאינם חופשיים לסרב לתת מתנות. אי נתינה או אי לקיחה של מתנה משולים להכרזת מלחמה. לכן מוס מכנה אותם מערכת העברות טוטאלית מן הסוג הלוחמני.

ניתן להביא לכך דוגמאות גם מהמציאות של ימינו. מעבר לכך שהיסוד הנפשי בדבר מחויבות לתת מתנה, והציפייה לקבל תמורה עבורה במועד מאוחר יותר – קיימים בכל החברות ובכל התקופות, אולי הדוגמא המובהקת ביותר לכך שמתנות הן חלק ממערכת של מחויבויות היא מוסד החתונה, שכבר פיתח כללים מאוד ברורים

⁴ ראו למשל: דנ"א 3962/93 **מינץ נ' פקיד השומה למפעלים גדולים**, פ"ד נ(4) 817 (1996), פס' 9 לפסק דינה של השופטת שטרסברג-כהן, והמקורות שם.

⁵ לכלל זה יש מספר חריגים. כך, ס' 1 לחוק מס ערך מוסף, התשל"ו-1975, ס"ח 52, מגדיר **מכר** כ"לרבות השכרתו... הקניית רשות לשימוש בו בתמורה... וכן נתינתו במתנה..."; ס' 97(א)(5) לפקודת מס הכנסה אומר כי על מנת שמתנת ריווח הון ליחיד תהיה פטורה ממס נדרש ש"שוכנע פקיד השומה כי המתנה ניתנה בתום לב ובלבד שמקבל המתנה אינו תושב חוץ"; ס' 7א64 לפקודת מס הכנסה מחייב במס רכישה מופחת זכות במקרקעין שנותנים במתנה; ועוד.

⁶ יש כמובן משמעות ליחסים שבין נותן המתנה למקבלה, ולכן ברור שמתנה שנותן מעסיק לעובד, כמו שי לחג, אינה נחשבת למתנה לעניין זה, כי אם חלק מהמשכורת, ויש לראות בה תקבול שכר בשווה-כסף.

⁷ אדרעי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 28.

⁸ עמ"ה (מחוזי ת"א) 223-224/57 **רופא נ' פקיד השומה רחובות**, רי"ח ח 213 (1958).

⁹ מרסל מוס **מסה על המתנה** (הילה קרס מתרגמת, 2005).

לגובה הסכום הנדרש להביא, או טיפים שנותנים למלצרים ונותני שירותים אחרים והם כבר הרבה מעבר ל"הכרת תודה" ספונטנית. לצד שתי דוגמאות אלו, בהן כמדומני הנטייה היא דווקא לקמוץ את היד, ישנן דוגמאות לנתינה ראוותנית, כמו שמוס מציין, שתפקידה לבסס היררכיה. ניתן לחשוב למשל על מצוות "משלוח מנות" בפורים, ועל אנשים שנוטים להפריז בכך באופן מופגן.

בכיוון דומה הולך צבי טריגר במאמר שפרסם לאחרונה על תרבות מתנות החתונה בישראל.¹⁰ טריגר טוען שבשלושים שנה האחרונות חלה התפתחות משמעותית בתרבות מתנות החתונה בישראל, כך שאם בעבר נהוג היה להביא מתנת-קופסה (חפץ), ולהביא מתנת-מעטפה (כסף) היה נחשב למעליב, כיום מצב הדברים הפוך ונוצר כמין חווה, לפיו בעלי השמחה מצפים שהאורח יכסה בכסף את המנה שלו, והאורחים מצפים לקבל תמורה ראויה למתנתם. אולם טריגר מתמקד נקודתית באירוע מסוים, ותולה אותו בתרבות החומרית שהחברה בישראל החלה לובשת, בעוד מוס מדגיש כיצד תרבות המתנות הינה בתשתית חיינו, נכונה לכל הציוויליזציות ובכל התקופות.

מכאן ניתן להסיק שלא מדובר במערכת של נתינה ולקיחה אלא ב"כלכלת מתנות". אם כך, טענו רבים ממבקריו של מוס, אם כל מתנה מחייבת מתנה שמנגד, בעצם כל נתינה בעולמנו היא חליפין ואינה מחוזה, כלומר יש כאן מחיקה של מושג המתנה לטובת מושג הסחורה. לקושי זה ניסה להשיב הפילוסוף וחוקר התרבות ז'ורז' בטאיי.¹¹ בטאיי אינו מבטל את האיזון הנוצר מן היחס שבין המתנה לתמורתה, אולם במקום להתמקד ביחס הכלכלי שנוצר, בטאיי שם דגש על ההבנה שהמתנה נוכחת בכל עבר. לא ניתן לצמצמה לכדי ערך טובין מסוים; תנועת הטבע כולה היא מתנה: השמש נותנת את קרניה והאדמה פורצת אל הארץ בגעש וולקני.

מבקריו של בטאיי טענו שהוא לא הפנים את העיקרון על פיו נושאת המתנה את תמורתה בקשר בל יינתק. המבקרים רואים בתפישת המתנה אותה הציג – כמתנה חסרת תמורה, שהיא על פי מוס דבר שאינו בנמצא. עם זאת, ניתן להבין את הגותו של בטאיי באופן אחר. בטאיי אינו טוען לשבירת האיזון בין מתנה לתמורתה, אלא מנסה להציג, דווקא בתוך מסגרת זו, את משמעות מושג המתנה. בטאיי מציג את מערכת ההעברה הטוטלית מן הסוג הלוחמני לא כמערכת של מסחר; אם נתת לי מתנה ואני פשוט שילמתי לך תמורתה את הערך הנקוב לא ניתן לומר שקיימתי את חובתי להחזיר. כל מתנה מחייבת מתנה בתמורה, אבל התמורה חייבת להיות אף היא מתנה, ולא ניתן להשיב עליה בכסף.

נראה כי עכשיו יש עת רצון ובשלה השעה להוספת מיסוי על קבלת מתנה. ראשית, ניתן לראות בקיעים ברציונאל כי אין למסות "מתת שמיים", בדמות התיקון לפקודת מס

¹⁰ צבי טריגר "בהחלט הייתם צריכים: מבט חוזי על תרבות מתנות החתונה בישראל" עיוני משפט לה 51 (התשע"ב).

¹¹ GEORGES BATAILLE, THE ACCURSED SHARE (Robert Hurley trans., 1991).

הכנסה מ-2003, שהוסיף את **סעיף 2א** המטיל מס על הגרלה או פרסים.¹² בדברי ההסבר לחוק נאמר כי כיוון שזכויות מהגרלות, פרסים והימורים מגדילות את עושרו של הזוכה, אין סיבה להימנע ממסויין.¹³ כמו כן, כפי שמציין טריגר, ניכרת הכרה של בית-המשפט בערך "המסחרי" של מתנות החתונה.¹⁴ כך בעניין **בן איס נ' מנהל מס שבח מקרקעין**, השופט אור מוטרד מהניסיון להתחמק מתשלום מס רכישה על דירת זוג שזה עתה התחתן, בטענה שחלק מכספי הרכישה הגיעו ממתנות החתונה, ומציין כי "מתנות ממין אלה מצטברות למשאביהם האחרים של בני הזוג הנישאים ומתמזגות בהם".¹⁵ למעלה מכך: ברוב המדינות בעולם המערבי יש מס מתנה שהולך בד בבד עם מס ירושה, בכדי למנוע תכנון מס שיעקוף מיסוי על ירושה באמצעות הענקת "מתנות" לקרובי משפחה בעודם בחיים.¹⁶ לא למותר לציין, כי אפשרות להטלת מס ירושה (שהיה נהוג בארץ עד 1981) הועלתה בוועדה הציבורית לרפורמה במס הכנסה ("ועדת בן בסט")¹⁷ ובדוח הוועדה לשינוי כלכלי חברתי ("ועדת טרכנטברג").¹⁸ אך שלא כמו הגרלה ופרסים, לרוב מתנות אינן מתת שמיים. הרציונאל העומד מאחורי הרעיון של אי-מיסוי המתנה – אינו רלוונטי, וגם אם החוק הישראלי דורש מקור הכנסה בכדי לגבות מס, ניתן למסותה דרך סעיף העוללות, או להחריגה במפורש, כשם שנעשה ביחס להגרלה או פרסים. אם נקבל את הפרשנות המקובלת למוס, יוצא שברוב המקרים המתנה אינה נובעת מרגש מתפרץ של הכרת תודה, ולכן מקרה רופא לעיל אינו מקרה פרדיגמטי. כל מפרשיו של מוס מסכימים שהמתנה אינה מקרית, חד-פעמית או לא צפויה, ובכך היא שונה מפרס או ירושה. המתנה היא חלק ממערכת; כשם שהיא הוצאה, כך צפויה היא לחזור. המתנה אינה "חזוה" חד-פעמי, אלא היא קושרת

12 ס' 2א(א) לפקודת מס הכנסה.

13 דברי ההסבר להצעת חוק התוכנית להבראת כלכלת ישראל (תיקוני חקיקה להשגת יעדי התקציב והמדיניות הכלכלית לשנות הכספים 2003 ו-2004), התשס"ג-2003, ה"ח 262, שם בעמ' 325.

14 טריגר, לעיל ה"ש 10, בעמ' 93.

15 ע"א 169/88 **בן איס נ' מנהל מס שבח מקרקעין, אזור תל-אביב**, פ"ד מה (1) 875, 879 (1991).

16 יריעת מאמר זה קצרה מלהחיל סקירה של הטלת מס על מתנה במשפט המשווה, אך פטור בלא כלום אי אפשר. כך למשל, בבריטניה נכללות במס הירושה כל המתנות שהוענקו במהלך שבע השנים שקדמו לפטירתו של אדם; בארצות-הברית מחויב האזרח לדווח במידה והעניק מתנות לאחר בלמעלה מ-13,000 דולר בשנה (בכדי למנוע התחמקות ממס ירושה). המס מוסדר במסגרת חוק מס הכנסה (Internal Revenue Code), § 2001-2704 U.S.C.

17 משרד האוצר **דין וחשבון הוועדה הציבורית לרפורמה במס הכנסה (2000)**. הוועדה המליצה, בין השאר, על חובת דיווח על מתנות העולות על 50,000 ש"ח. ראו שם בעמ' 111-112. המלצות הוועדה לעניין מס עיזבון לא הבשילו לכדי הצעת חוק. www.finance.gov.il/reform/Basat_report.htm

18 משרד ראש הממשלה **דין וחשבון הוועדה לשינוי כלכלי חברתי (2011)**. הוועדה החליטה לבסוף שלא להחיל את מס הירושה, מטעמים טכניים-הכנוניים, ראו שם, בעמ' 103-104. www.hidavrut.gov.il

בין הנותן לבין המקבל כך שנוצר מעגל נתינה, ואף רשת חברתית צפופה של נותני ומקבלי מתנות. המתנה איננה רנדומלית. היא לא פחות תדירה בחיינו מאשר המשכורת החודשית. המתנה קבועה בחיינו, והיא כאן בכדי להישאר.